

Utjecaj mađarskih revolucionarnih gibanja na Međimurje 1919. godine

Uvod

Međimurje je regija, koja se prostire u međuriječju rijeka Mure i Drave. Naseljeno pretežito hrvatskim stanovništvom, ono je do 1918. godine dugo vremena bilo dijelom Ugarskog kraljevstva, s izuzetkom kratkog razdoblja između 1848. i 1860. kada se nakratko našlo pod upravom Kraljevine Hrvatske. Mađarska vladavina u Međimurju potrajala je do 25. prosinca 1918. godine, kada su hrvatske snage pod vodstvom potpukovnika Slavka Kvaternika vojno zauzele teritorij regije. Dana 9. siječnja 1919. godine, u Čakovcu je iznesena Rezolucija o odcjepljenju Međimurja od mađarske države.¹ U idućih desetak dana, u Međimurje je ušla vojska i organizirala oružničke postaje.² Za to je vrijeme stanje u Mađarskoj bilo teško. Suočena s porazom u Prvom svjetskom ratu i gubitkom velikih dijelova teritorija na koje su pretendirale Rumunjska, Čehoslovačka i Kraljevina SHS, mađarska vlada je u isto vrijeme vodila diplomatsku borbu tijekom mirovne konferencije u Versaillesu. Mađarski političar Mihály Karolyi dobio je 31. listopada 1918. godine mandat za sastavljanje nove vlade,³ te je 16. studenog parlament proglasio novu, Demokratsku Republiku Mađarsku,⁴ kako bi se na taj način pokazalo snagama Antante da ovo više nije stara vlast, odnosno da nova vladajuća garnitura nije zaslužila da ju se kazni na mirovnoj konferenciji. Tijekom ovih previranja, mađarski su komunisti osnovali Komunističku partiju Mađarske, koja će za nekoliko mjeseci biti predvodnik socijalističke revolucije u Mađarskoj. Suočena s objavom da je, među ostalim, Antanta dozvolila rumunjskoj vojsci okupaciju mađarskih područja do Debrecena, Szegeda i Makoa, Karolyijeva vlada podnijela je ostavku⁵. Karolyi je, ne nailazeći na suradnju Antante, iskoristio potencijalno posljednju opciju za opstanak Mađarske u predratnim granicama i tako povjerio vlast mađarskim revolucionarima. Oni su za nje ga u tom trenutku bili jedini za koje je vjerovao da se mogu suprotstaviti volji Antante,⁶ a proleterski se internacionalizam činio kao jedino rješenje za izbjegavanje nacionalne katastrofe.⁷ Karolyi je dotadašnje koalicijske partnere, socijaldemokrate, nagovorio da formiraju zajedničku vladu s komunistima, što je postignuto 21. ožujka 1919. godine.⁸ Revolucionarnu klimu dodatno su osnaživali bivši ratni zarobljenici, povratnici iz boljševičke Rusije, koji su bili svjedocima Oktobarske revolucije. U takvim je uvjetima tih dana živjelo Međimurje; postojala je mogućnost da jedinice mađarske Crvene armije prije ili poslije dođu i do granica Međimurja te ga pokušaju integrirati u novu

¹ Branimir BUNJAC (ur.), *Pregled povijesti Međimurja*, Povijesno društvo Međimurske županije, Čakovec, 2007., 130.; Feiszt GYÖRGY, „Revolucionarni pokret u Prekmurju od 1918. do 1919.“ *Pomurje 1914.–1920.: zbornik radova*, zbornik radova s međunarodnog znanstvenog skupa održanog 7. i 8. siječnja 2011. godine u Čakovcu, Povijesno društvo Međimurske županije, Grad Čakovec, gl. ur. Branimir Bunjac, 2011., 345.

² Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Zemaljska vlada. Odjel za pravosuđe (dalje: UOZV), praes. spisi 1919., kut. 4674, br. 30.

³ László KONTLER, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*, Srednja Europa, Zagreb, 2007., 334. – 335.

⁴ Isto, 336.

⁵ Isto, 339.

⁶ Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska 1918.–1933.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, 1971., 48.

⁷ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 339.

⁸ Isto, 340.

Mađarsku Sovjetsku Republiku. Zbivanja u Mađarskoj utjecala su i na pojedince u Međimurju koji su bili revolucionarno raspoloženi i simpatizirali revolucionarnu vladu u Budimpešti. I u Međimurju je također bilo povratnika iz boljševičke Rusije koji su donosili informacije o socijalizmu i vlasti boljševika. Međutim, sa gušenjem Mađarske revolucije, stižanjem revolucionarnih nemira u Europi te zabranom legalnog djelovanja Komunističke partije Jugoslavije 1921., iščeznulo je i to malo revolucionarnog naboja među pojedincima i skupinama u Međimurju koje su simpatizirale komunistički pokret u Mađarskoj.

Utjecaj komunističkih ideja na pojedince

Kao što je već rečeno, revolucionarna previranja u Mađarskoj 1919. godine pretežno su utjecala na manje skupine i pojedince u Međimurju. Jedan od prvih službenih izvještaja o otkrivanju simpatizera komunističke vlade u Mađarskoj izdan je 23. svibnja. Zapovjedništvo IV žandarmerijske brigade u postaji Štrigova poslalo je izvještaj zapovjedništvu IV žandarmerijske brigade u Zagrebu o uhićenju postolara Antuna Benceka iz sela Gibina (tada dio općine Štrigova, danas u Sloveniji, općina Razkrižje). Naime, prema izvještaju, Bencek je prije mjesec dana vodio razgovor o boljševizmu s izvjesnim seljakom Vince Lopertom iz Štrigove, kojemu je izjavio: „A što se ti bojiš boljševizma, i ja sam boljševik, koji boljševizam će mo mi boljševici za koji dan po cijeloj Europi podignuti“, dok je seljaku iz Gibine, Ivanu Jugu, pomalo konspirativnim tonom rekao: „Kočija je gotova i konji su upregnuti, samo treba sjesti na kočiju i sa bičom konje potjerati i boljševizam je gotov“. Benceka su uhitili zapovjednik postaje u Štrigovi, podnarednik Pavao Märzweiler, i redovni vojnik Petar Todorović, te ga predali zapovjedništvu posade za Međimurje u Čakovcu.⁹

Poznato je da se na strani mađarske Crvene armije tada borio i 17-godišnji radnik iz Murskog Središća, Karlo Mrazović, kasnije sudionik Španjolskog građanskog rata, partizanski borac i hrvatski političar u socijalističkoj Jugoslaviji.¹⁰

Bilo je i primjera masovnijeg interesa za mađarsku komunističku revoluciju, posebno na području Legrada,¹¹ gradića koji se nalazi blizu granice s Mađarskom pa je stoga bio mjesto povoljno za prebacivanje preko rijeke Drave. Zapovjedništvo IV žandarmerijske brigade u postaji Mali Bukovac uputilo je 14. lipnja 1919. zapovjedništvu IV žandarmerijske brigade u Zagrebu izvještaj „Jantolek Tomo i dr. radi širenja boljševizma uhićeni.“ zapovjedništvu IV žandarmerijske brigade u Zagrebu. U izvještaju se navodi kako je ophodnja, koju su činili narednik Lazar Nikolić, žandar Milan Lotina, Dragoljub Krstadinović, Dragutin Vuličević i desetnik Dragutin Repić, u mjestu Župancu ustanovila kako su seljaci Tomo Jantolek, Grga Orehovac, Valent Halapija, Florijan Balasko, Grga Blatarić, Marko Krušelj i Rok Halapija, svi rodом iz Županca, „u kontaktu s mađarskom Crvenom armijom“, čije su se postrojbe tada nalazile s druge, mađarske strane Drave, te da su navedeni seljaci „protivnici današnje države“ i da su u kontaktu s časnikom Crvene armije čije prezime znaju (izvjesni Hárez). Svi poimence navedeni bili su uhićeni i predani kotarskom sudu u Legradu pred postupak.¹²

Još jedan primjer masovnog uhićenja simpatizera komunizma desio se istog mjeseca na istom terenu. Zapovjedništvo IV žandarmerijske brigade u postaji Mali Bukovac uputilo je 26. lipnja zapovjedništvu IV žandarmerijske brigade u Zagrebu izvještaj „Goca Josip i dr. boljševici iz Legrada uhićeni.“ Prema izvještaju, njihovi su žandari 24.

⁹ HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 202.

¹⁰ Karlo Mrazović (Gašpar, Czo-fek) rođen je 26. listopada 1902. godine u Murskom Središću. Nakon pada Kunove vlade u kolovozu 1919., jugoslavenske vlasti su ga po povratku uhitile i smjestile u zatvor. Mrazović je pobjegao iz zatvora i ponovno se prebacio u Mađarsku. Neko je vrijeme djelovao ilegalno za vrijeme vladavine regenta Miklosa Horthyja, ali je nakon provale organizacije bio prisiljen vratiti se kući 1920. godine. Juraj LAJTMAN (ur.), *Prilog historiji radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919-1959. godine*, Tiskara i knjigovežnica Čakovec, 1959., 20. i 158.

¹¹ Iako je Legrad fizički od Međimurja ostao odvojen 1710. godine prilikom velike poplave Drave, on je teritorijalno pripadao kotaru Prelog. B. BUNJAC, *Pregled povijesti Međimurja*, 130.

¹² HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 277.

istog mjeseca u Legradu uhitili osamnaest osoba koje su dobrovoljno služile u mađarskoj Crvenoj armiji, te su se sada vratili kući kako bi širili „boljševičku komunističku ideju“. U izvještaju se navode imena svih osamnaest lica: Franjo Cvetnić, Gjuro Gres, Mijo Sabolić, Stefan Katana, Josip Gašpar, Ivan Košnjak, Štefan Stanko, Kalman Pavliček, Franjo Gjuras, Blaž Rumeč, Antun Kolinić, Josip Goca, Stjepan Deždjek, Mikula Ujlaki, Mijo Mateček, Gjuro Čataj i Franjo Avaš, svi rodnom iz Legrada, te posljednji, Kalman Kiš (navodno rodnom iz *Nagy Szabadke* – vjerojatno iskrivljeno mađarsko ime / Nagyszombat/ slovačkog grada Trnave, op.a.), po zanimanju glazbenik, koji je izjavio da je pobjegao iz Crvene armije na područje Kraljevine SHS zbog „slabe hrane“. Svi uhićeni bili su predani zapovjedništvu u Koprivnici.¹³

Vrhovno zapovjedništvo vojske kraljevine SHS je praktički odmah nakon uspostave revolucionarne vlade u Budimpešti odnosno 21. ožujka 1919. izdalo nalog da se poduzmu mjere opreza naspram Mađarske, ali nikako da im se pruži povod za sukob na granici.¹⁴ Prema naređenju izdanom 26. ožujka, bile su prekinute sve veze željezničke i PTT veze s Mađarskom. Zbog toga je krijumčarenje preko granice tada bilo vrlo unosno, a njime se nisu bavili samo civili nego i vojna lica. Među ostalim, istim su se kanalima vjerojatno služili i komunistički simpatizeri koji su se željeli pridružiti mađarskoj Crvenoj armiji. Jedan od slučajeva krijumčarenja robe pripadnicima Crvene armije dogodio se 9. srpnja 1919. godine. Naime, u to su vrijeme mađarske postrojbe zauzele područje tzv. Prekomurske republike,¹⁵ čije je vodstvo na čelu s lokalnim političarom Vilmošem Tkalcem, iako socijalistom, odbilo podržati budimpeštansku revolucionarnu vladu. Zapovjedništvo IV žandarmerijske brigade u postaji Mursko Središće uputilo je 10. srpnja zapovjedništvu žandarmerijskog voda u Čakovcu izvještaj „Pogodovanje kriomčarenju po vojničkoj straži na rijeci Muri.“, u kojem navode da su u noći 9. srpnja prepadom natjerali na predaju dvojicu krijumčara, službujućeg vojnika u Murskom Središću, kaplara Franju Schrela, i izvjesnog trgovačkog pomoćnika Rudolfa Guterмана. Schrel im je izjavio da ih je na krijumčarenje nagovorio izvjesni zapovjednik straže Jakov Potarčec, koji je zauzvrat od njih tražio mito u vrijednosti 500 kruna svaki put kad bi prelazili most preko Mure. Schrel je kao vojno lice predan zapovjedništvu posade Međimurja, a Gutermann kotarskoj oblasti u Čakovcu uz kaznenu prijavu. Potarčec je također bio ispitan, ali se, prema izvještaju, ponio osorno odnosno da on „nije dužan žandarima ništa kazivati, i da žandari nemaju pravo k mostu doći, dok se tamo njihova straža nalazi.“ Na kraju izvještaja izražena je zabrinutost za ovakve slučajeve, jer su svi stražari duž Mure sve sami Međimurci, od kojih je većina u dobrim odnosima s mađarskim vojnicima Crvene armije, te se poziva nadležne da se poduzmu potrebne mjere kako bi se ovakvi slučajevi u budućnosti spriječili.¹⁶ Slučajevi krijumčarenja kod Murskog Središća ponovili su se još nekoliko puta tijekom postojanja Mađarske Sovjetske Republike, odnosno 14.¹⁷ i 30. srpnja 1919. godine.¹⁸

Do kraja srpnja 1919. godine već je bilo jasno da Kunova vlada u Budimpešti neće još dugo opstati, jer su rumunjske trupe u svojoj ofenzivi bile sve bliže Budimpešti.¹⁹ Unatoč tome, banska vlada u Zagrebu ipak je osjećala potrebitim da lokalne vlasti pripreme za potencijalne i stvarne komuniste kako ne bi dodatno destabilizirali mladu državu. Dr. Ivanu Novaku, kao tadašnjem građanskom povjereniku za Međimurje, bio je 26. srpnja 1919. upućen dopis iz ureda kraljevskog banskog savjetnika u Zagrebu o propustima lokalne administracije, ponajviše na polju izdavanja putnih legitimacija i isprava, ali je također upozoren da, među ostalim, obrati pozornost i na komunističku

¹³ HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 306.

¹⁴ V. VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska*, 49.; Vladi u Beogradu u tom trenutku nikako nije odgovarao sukob s Mađarskom zbog problema oko razgraničenja s Italijom, Albanijom i Bugarskom. Osim toga, ni Mađarska nije razvijala antagonizam prema kraljevini SHS. Proglas mađarske vlade od 22. ožujka pozvao je „mađarski narod na obranu od nasrta“ Rumunjske i Čehoslovačke. Pojedini svjedoci su na budimpeštanskim ulicama viđali proglase protiv Rumunjske, ali ne i kraljevine SHS. Isto, 48. - 49.

¹⁵ Prekomurska republika bila je proglašena 29. svibnja 1919. godine u Murskoj Soboti, a Vilmoš Tkalec izabran za predsjednika republike. Kada nje mađarska vlada doznala za ovaj čin, grupirali su svoje snage do 2. lipnja i pokrenuli napad na republiku. Snage republike poražene su do 4. lipnja. Sporazumom od 7. srpnja 1919. dogovoreno je da će Prekomurje pripasti kraljevini SHS, a službeno pripajanje izvršeno je 4. lipnja 1920. godine, potpisivanjem mirovnog sporazuma s Mađarskom u Trianonu. F. GYÖRGY, „Revolucionarni pokret u Prekmurju.“, 345. - 349.

¹⁶ HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 383.

¹⁷ HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 397.

¹⁸ HDA, UOZV, spisi 1919., kut. 4675, br. 439.

¹⁹ L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 344.

aktivnost u pojedinim dijelovima Međimurja, jer se navodno „opaža neka ogorčenost među osobama radničkog staleža protiv kapitalistima a i čuju se glasovi da bi bilo dobro da ih boljševici malo prodrmaju.“ Tako se u dopisu spominje da boljševička agitacija daje najviše rezultata među ovdašnjim Židovima, te da u Varaždinu boljševizam navodno šire bivši mađarski službenik Kučko Anton (koji je u međuvremenu bio uhićen) i željeznički radnik, izvjesni Osaszar. Kao odgovorni za širenje komunističke propagande u Čakovcu, navedeni su izvjesni dr. Wolf (advokat, koji je prema izvještaju „bivši gradski sekretar pod komunističkom vladom u Mađarskoj“), te izvjesni knjižničar Bakanji.²⁰ Nad ovim licima je bila izvršena provjera, te je Predstojništvo kotarske oblasti u Čakovcu Povjereništvu za Međimurje u izvještaju od 31. prosinca 1919. godine izjavilo kako je malo vjerojatno da Wolf i Bakanji djeluju kao „propagatori boljševizma“.²¹

Stišavanje i nestajanje revolucionarne klime

Mađarska Sovjetska Republika je s krajem srpnja 1919. godine imala sve manje izgleda za opstanak; proturevolucionarna ofenziva ruskog generala Denjikina u Rusiji uništila je svaku nadu Mađara da će ruska Crvena armija pristići u pomoć mađarskim komunistima, a rumunjske snage su bile sve bliže Budimpešti. Komunistički krugovi u vladi popustili su 1. kolovoza pred zahtjevima sindikalista i socijaldemokrata da se formira nova vlada koja bi bila prihvatljivija Antanti, te da se na taj način izbjegne potpuna okupacija Mađarske. Bela Kun i ostali komunistički vođe pobjegli su u Beč, gdje su dobili politički azil. Komunističko-socijaldemokratsku vladu zamijenila je vlada sindikalnog vođe Gyule Peidla, ali je, pod pritiskom rumunjskih trupa koje su tada ušle u Budimpeštu, ova vlada podnijela ostavku 6. kolovoza. Vlast je preuzela Nacionalna vojska Miklosa Horthyja.²² Komunistička partija Jugoslavije na izborima za Ustavotvornu skupštinu u studenom 1920. osvojila je 59 od 419 mandata, ali je njeno djelovanje ubrzo ograničeno Obznanom krajem 1920. godine.²³ Broj članova KPJ i njihovih simpatizera počeo je opadati, a legalno djelovanje partije konačno je zabranjeno Zakonom o zaštiti države 1921. godine. U periodičkim izvještajima, koje su predstojništva pojedinih kotarskih oblasti slala Povjereništvu za Međimurje u Čakovcu, konstantno je tijekom 1921. ponavljano da na njihovim područjima više nema zamijećene komunističke aktivnosti.²⁴ Stišavanje revolucionarne klime u Europi te zabrana KPJ u Kraljevini SHS potakli su osipanje članstva KPJ i smanjenje njihovih simpatizera.

Bibliografija

Izvorna građa

1. Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, fondovi *Zemaljska vlada. Odjel za pravosuđe, Periodička izvješća o kretanju komunizma, Teror vladajućeg režima*

Literatura

1. Banimir BUNJAC (ur.), *Pregled povijesti Međimurja*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2003.

²⁰ HDA, Periodička izvješća o kretanju komunizma, praes. spisi 1919., kut. 1, br. 7739.

²¹ HDA, Teror vladajućeg režima (dalje: TVR), praes. spisi 1919.–1921., kut. 1, br. 142.

²² L. KONTLER, *Povijest Mađarske*, 344. – 345.

²³ HDA, TVR, spisi 1919.–1921., kut. 1, br. 296.

²⁴ HDA, TVR, spisi 1919.–1921., kut. 2, br. 399.

2. Branimir BUNJAC (ur.), *Pomurje 1914.–1920.: zbornik radova*. Čakovec: Povijesno društvo Međimurske županije, 2011.
3. Laszlo KONTLER, *Povijest Mađarske: tisuću godina u Srednjoj Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
4. Juraj LAJTMAN (ur.), *Prilog historiji radničkog pokreta i Narodnooslobodilačke borbe u Međimurju od 1919.–1959. godine*, Tiskara i knjigovežnica Čakovec, 1959.
5. Vuk VINAVER, *Jugoslavija i Mađarska 1918.–1933*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1971.

Sažetak

Utjecaj mađarskih revolucionarnih gibanja na Međimurje 1919. godine

Nakon raspada Austrougarske 1918. godine, nova mađarska republikanska vlada bila je poprilično dezorijentirana u razdoblju neposredno poslije Prvog svjetskog rata. Mađarska se nalazila na strani poraženih snaga, dok su Rumunjska i novoproglašena Čehoslovačke potraživale velike količine njezinog teritorija. Ovo je dovelo do krize u vladi: demokratska vlada Mihalyja Karolyija predala je vlast koaliciji mađarskih socijaldemokrata i komunista predvođenih Belom Kunom. U općoj klimi revolucionarnog vala koji je zahvatio velike dijelove Europe, nova vlada proglasila je Mađarsku Sovjetsku Republiku 21. ožujka 1919. godine. Ova vlada potrajala je do 1. kolovoza iste godine, kada su ju srušile rumunjske snage.

Mala regija Međimurje, koja je bila dio Ugarske do 1918., a nakon toga dijelom Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, također je u određenoj mjeri bila zahvaćena utjecajem revolucionarne klime u Mađarskoj. Ovaj članak temelji se na uvidu u originalne dokumente tog razdoblja. Oni pokazuju da su ideje Mađarske Sovjetske Republike imale nekog utjecaja među određenim brojem pojedinaca u Međimurju.

Ključne riječi: Međimurje; 1919.; Mađarska Sovjetska Republika; mađarska Crvena armija; utjecaj komunističke ideologije.

Summary

Influence of Hungarian revolutionary stir on Međimurje in 1919

After the breakup of Austria-Hungary in 1918, new Hungarian republican government was quite disoriented in the post-World War One period. Hungary was on the side of defeated countries while Romania and newly established Czechoslovakia claimed large amounts of its territory. This led to the government crisis; democratic government of Mihaly Karolyi handed over the power to the coalition of Hungarian social democrats

and communists led by Bela Kun. In the general climate of revolutionary wave which overtook big parts of Europe, new government proclaimed Hungarian Soviet Republic on March 21st, 1919. This government lasted until August 1st of the same year, when Romanian troops toppled it.

Small region of Međimurje, which was part of Hungary until 1918 and after that part of Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, was also affected by Hungarian revolutionary climate in certain measure. This article is based on the insight into the original documents of that period. They are example that the ideas of Hungarian Soviet Republic had some influence among certain number of individuals in Međimurje.

Key words: Međimurje; 1919; Hungarian Soviet Republic; Hungarian Red army; influence of the communist ideology.